

اشاره

در شماره قبل، از چگونگی پژوهش‌های معلمان در مدرسه و راهبری مدیران سخن گفتیم و پس از ذکر انواع پژوهش‌هایی که می‌تواند در مدرسه به طور همزمان توسط معلمان و با مدیریت و نظارت و نیز مشارکت مدیران به اجرا درآید، پژوهش‌های کمی و اقدام‌پژوهی را توضیح دادیم. اکنون در ادامه این سلسله مطالب ضمن ارائه توضیحاتی درباره «درس پژوهی» به مثابه یکی از شیوه‌های پژوهش در مدرسه، آن را با اقدام‌پژوهی که در شماره قبل شرح دادیم، مقایسه خواهیم کرد.

پژوهش معلمان در مدرسه و راهبری مدیران - بخش دوم هم آموزی از یکدیگر و تصحیح فرآیندها

مدیران مدرسه‌ها

نگاهی به «درس پژوهی» به مثابه یکی از روش‌های پژوهش مدرسه‌ای

مرتضی مجدفر

چرا درس پژوهی همان اقدام پژوهی نیست؟

چون: (جدول روبرو)

با وجود این، درس پژوهی در دوازده مورد با اقدام پژوهی مشابهت و نزدیکی دارد:

- هر دو به توسعه و پرورش حرفه‌ای کمک می‌کنند.
- هر دو در زمره پژوهش‌های مشارکتی‌اند.
- درس پژوهی حتماً گروهی است و اقدام پژوهی‌های گروهی نیز بیشتر مورد تأیید است.
- در هر دو مورد، شاهد وقوع یک چرخه (از تشخیص موضوع تا حل و سپس ادامه چرخه) هستیم.
- معلم آغازگر هر دو چرخه است.
- هر دو پژوهش در پی ایجاد سؤال و مسئله شروع می‌شود.
- گسترش دهنده و مروج علم‌اند.
- هر دو موجب ایجاد هم‌آموزی و دگرآموزی معلمان تازه‌کار و باسابقه از یکدیگر می‌شود.
- هر دو اقدامی توأم با تفکر انتقادی است.
- در هر دو مورد زمان و نتیجه (به صورت همزمان) مهم است.
- هر دو، بر مسائل واقعی و کاربردی موجود در

فراپندگی برای تغییر مدرسه به سازمان یادگیرنده و رشد حرفه‌ای معلمان

درس پژوهی نوعی پژوهش مشارکتی در مدرسه است که پس از تحقیق استیگلر^۲ در سال ۱۹۹۹، عامل اصلی پیشتاز شدن دانش آموزان ژاپنی در آزمون‌های پیشرفت تحصیلی شناخته شد و از آن به بعد، در بسیاری از کشورها مورد توجه قرار گرفت.

نخستین بار دکتر ماکوتا یوشیدا^۳ این اصطلاح را در پایان‌نامه دکترای خود (۱۹۹۹) از کلمه ژاپنی جوگیو کنکو^۴ به عبارت Lesson study انگلیسی ترجمه کرد. دکتر محمدرضا سرکارآرانی در ترجمه کتاب شکاف آموزشی (۱۳۸۳)، این اصطلاح را در فارسی به «مطالعه درسی» برگرداند که بعدها، آن را دکتر مهدی رجبعلی‌پور به «درس پژوهی» تغییر داد که اکنون مورد توافق همه کارگزاران و اندیشمندان علوم تربیتی قرار گرفته است.

درس پژوهی، مثل اقدام پژوهی، پژوهش حین عمل است که می‌تواند تأثیر بسیاری در بهبود کیفیت کاری و آموزش‌های مدرسه در تمامی سطوح و نیز پژوهش حرفه‌ای معلمان داشته باشد.

مدرسه و کلاس درس تأکید دارند.
 ■ نتایج حاصل از هر دو به سرعت امکان
 کاربردی شدن دارند.

گروه یا حلقه درس پژوهی چیست و چه می‌کند؟
 درس پژوهی یک حلقه یا گروه پژوهشی است که در آن، معلمان به صورت گروهی متشکل از سه تا بیست عضو درباره موضوعات برنامه درسی به پژوهش می‌پردازند. آن‌ها در ابتدا به «تبیین مسئله» می‌پردازند که فعالیت گروه درس پژوهی را برانگیخته است و هدایت خواهد کرد. مسئله می‌تواند پرسشی عمومی (برای مثال برانگیختن علاقه دانش آموزان به مطالعه کتاب‌های غیردرسی) یا سؤالی جزئی‌تر (برای مثال بهبود درک دانش آموزان از چگونگی مطالعه کتاب‌های غیردرسی داستانی) باشد. سپس گروه به مسئله شکل می‌دهد و بر آن تمرکز می‌کند، به نحوی که بتواند در یک درس خاص کلاسی مطرح شود. معلمان معمولاً مسئله‌ای را انتخاب می‌کنند که در فعالیت‌های خود با آن مواجه بوده‌اند یا برای دانش آموزان دشواری‌هایی ایجاد کرده است. در همه مراحل تشکیل حلقه درس پژوهی مدیر در مقام راهبر آموزشی مدرسه حضوری جدی دارد و خود در همه بحث‌ها به شکل بازرس دیده می‌شود.

دوره یا چرخه درس پژوهی

یک دوره یا درس پژوهی شامل مراحل زیر است:
 ■ **انتخاب یک مسئله (تبیین مسئله)**، یک ماده درسی یا موضوع درسی برای مباحثه: اینکه واقعاً کدام مسئله مهم‌ترین مسئله موجود در میان برنامه‌های درسی مدرسه است، موضوع بسیار اساسی است. از این رو این مرحله اصلی‌ترین مرحله از یک دوره درس پژوهی است. تا زمانی که مسئله درست انتخاب نشده باشد یا جزء اولویت‌های مدرسه و کلاس‌های درس نباشد، اساساً آغاز چرخه درس پژوهی با مشکل

درس پژوهی	اقدام پژوهی
درس پژوهی نقطه عزیمت عمل است.	اقدام پژوهی نقطه عزیمت تئوری و عمل است
هدف درس پژوهی پرورش حرفه‌ای معلم است	هدف اقدام پژوهی انجام پژوهش در حین عمل است
ماهیت درس پژوهی بازاندیشی (تفکر) است	ماهیت اقدام پژوهی تفسیر داده‌ها است
بهسازی کلاس درس	بهسازی فرایند آموزش و نتیجه بهتر است
درس پژوهی فقط در کلاس و مدرسه اجراشدنی است	اقدام پژوهی در همه جا و هر سازمان اجراشدنی است
درس پژوهی بیشتر ارگانیک و کمتر سیستماتیک است	اقدام پژوهی بیشتر سیستماتیک است
درس پژوهی خیلی جزئی و محدود است	اقدام پژوهی گسترده است
درس پژوهی گروهی است	اقدام پژوهی به صورت فردی هم اجرا می‌شود
درس پژوهی با طرح درس و راهنمایی عمل خاصی امکان پذیر است	راهنمایی عمل خاصی ندارد
تأکید بر غنی‌سازی فرایند آموزش و یادگیری است	شناخت مسئله و بهسازی عمل در مدرسه و سازمان گوناگون مورد توجه است
برنامه درسی مورد توجه است	شناخت مسئله و کاربرد یافته در محل کار مورد توجه است
درس پژوهی بر برنامه درسی مبتنی است	اقدام پژوهی کمتر با برنامه درسی کار دارد
هدف اساسی یادگیری معلم است	هدف عمده شناسایی مسئله و حل کاربردی آن در عمل است

در همه مراحل
 تشکیل حلقه
 درس پژوهی
 مدیر در مقام
 راهبر آموزشی
 مدرسه
 حضوری جدی
 دارد و خود در
 همه بحث‌ها به
 شکل بازرس
 دیده می‌شود

مواجه می‌شود.

برنامه‌ریزی برای مطالعه درس: در این مرحله، همهٔ معلمان در جلسه‌ای مشترک برنامه‌ریزی و طراحی درسی مشارکت می‌کنند و پس از مطالعات و مباحث گوناگون، در نهایت یک معلم به نمایندگی و در جمع معلمان درس را به عنوان بخشی از فرایند پژوهش تدریس می‌کند.

تدریس درس در جمع معلمان: وقتی یک معلم در جمع همکاران خود تدریس می‌کند، در واقع حاصل جلسات مشترک برنامه‌ریزی و طراحی درس و مباحثات گوناگون موجود در حاشیهٔ آن جلسه را به جمع ارائه می‌کند. این تدریس را یک فرد ارائه می‌کند، ولی توسط همان فرد تولید نشده است بلکه حاصل فعالیت گروهی است. در این جا هدف تولید درسی اثربخش، بلکه درک چگونگی و چرایی کارکرد درس در افزایش فهم مطالب توسط دانش آموزان است. معمولاً برنامهٔ اولیه‌ای که گروه تولید می‌کند، در جلسه‌ای با حضور همهٔ معلمان مدرسه مطرح می‌شود تا به نقد درآید. بر مبنای چنین بازخوردی، نسخهٔ تجدیدنظر شده آمادهٔ اجرا می‌شود و یک معلم به نمایندگی از جمع تدریس نمونه را برعهده می‌گیرد.

در مدارس موفق ایرانی که ادعای اجرای درس پژوهی را دارند، دیده شده است که پس از تشکیل گروه و پیشبرد مذاکرات، فرد منتخب به جای تدریس نظریات مطرح شده در گروه، صرفاً به تدریس انفرادی می‌پردازد و حتی از ذکر این که «این کارهایی که برای مثال الان دارم انجام می‌دهم، به بحث‌های گروهی ربطی ندارد و کار خودم است» ابایی ندارد.

مشاهده عمیق درس با محوریت هدف‌های گروه و مستندسازی گزارش‌ها: پس از تدریس نمونه، نوبت به اجرای تدریس واقعی در کلاس درس می‌رسد و برای تدریس درس، تاریخی معین می‌شود.

معلمان عضو گروه هر کدام نقشی را برعهده می‌گیرند و زمینه‌های لازم را برای اجرای موفق درس در شرایط واقعی بررسی می‌کنند. هنگام شروع درس، معلمان در انتهای کلاس می‌ایستند یا می‌نشینند. ولی زمانی که دانش‌آموزان در جای خود درس را تمرین می‌کنند، معلمان ناظر قدم می‌زنند، کار آن‌ها را مشاهده می‌کنند و هم‌چنان که درس ادامه می‌یابد، از فعالیت‌های دانش‌آموزان یادداشت برمی‌دارند. گاهی به منظور تجزیه و تحلیل درس و بحث دربارهٔ آن در زمان دیگر، از اجرای درس فیلم‌برداری می‌شود.

ارزشیابی: در جلسهٔ ارزشیابی، معمولاً به معلمی

که درس را آموزش داده است، اجازه داده می‌شود اول از همه صحبت کند و نظر خود را دربارهٔ چگونگی اجرای درس و مسائل عمده‌ی آن بیان کند. سپس معلمان دیگر عضو گروه، با دیدی انتقادی، دربارهٔ قسمت‌هایی از درس که به نظر آن‌ها مشکل داشته است، صحبت می‌کنند. در این ارزشیابی، تمرکز بر درس است، نه معلمی که آن را آموزش داده است. هر چه باشد، درس محصولی گروهی است و همهٔ اعضای گروه در مورد نتیجهٔ آن احساس مسئولیت می‌کنند. در واقع آن‌ها از کار خود انتقاد می‌کنند. چنین کاری نه یک ارزشیابی شخصی بلکه فعالیتی است که به بهبود فردی هم منجر می‌شود و از همین رو حائز اهمیت است.

بازاندیشی و تجدید نظر براساس تفکر گروه:

معلمان عضو گروه درس پژوهی با توجه به مشاهدات و باخورد‌ها در درس تجدید نظر می‌کنند. آن‌ها ممکن است روش‌ها، فعالیت‌ها، پرسش‌ها، سازماندهی گروهی، سازماندهی فضا، منابع آموزشی و نیز سایر مسائل مطرح شده یا همهٔ آن‌ها را تغییر دهند. تأکید آن‌ها بر تغییر مواردی است که در جریان درس، شواهد دقیقی مبنی بر ضرورت آن‌ها یافته‌اند.

تدریس درس تجدید نظر شده و مجدداً

گزارش‌دهی مستند: این مرحله در صورتی اجرا می‌شود که اعضای حلقه‌های درس پژوهی بخواهند به مراحل قبلی بازگردند (ایجاد یک چرخه، به صورت بازگشت به مرحلهٔ تدریس درس در جمع عمومی معلمان و در پی آن مشاهده عمیق درس با محوریت هدف‌های گروه، مستندسازی گزارش‌ها، ارزشیابی و بازاندیشی و تجدیدنظر در برخی از حلقه‌های پژوهشی، ممکن است اعضا تصمیم بگیرند که این مرحله را اجرا نکنند.

وقتی طرح درس تجدیدنظر شده آماده شد، درس در کلاسی متفاوت تدریس می‌شود. گاهی معلم درس همان معلم قبلی است؛ ولی در بیشتر موارد معلم دیگری از گروه پژوهشی تدریس را برعهده می‌گیرد. یکی از ویژگی‌های این مرحله آن است که همهٔ اعضای شورای معلمان برای شرکت در پژوهش به کلاس دعوت می‌شوند. حضور آنان در مدرسه‌ای بزرگ که تعداد معلمان جمع شده در یک کلاس آن احتمالاً از تعداد دانش‌آموزان کلاس بیشتر است، کاملاً شگفت‌انگیز به نظر می‌رسد (خاکباز و همکاران ۱۳۸۷: ۱۲۷).

در این مرحله معمولاً همهٔ اعضای شورای معلمان در جلسه‌ای طولانی شرکت می‌کنند. گاهی یک فرد

در مدارس موفق ایرانی که ادعای اجرای درس پژوهی را دارند، دیده شده است که پس از تشکیل گروه و پیشبرد مذاکرات، فرد منتخب به جای تدریس نظریات مطرح شده در گروه، صرفاً به تدریس انفرادی می‌پردازد

متخصص از خارج از مدرسه برای شرکت در این جلسه دعوت می‌شود. معلمان و ناظران درس را نقد و تغییراتی پیشنهاد می‌کنند. هنگام بحث دربارهٔ درس نه تنها یادگیری و فهم دانش‌آموزان بلکه آن دسته از مسائل عمومی که به وسیلهٔ فرضیه‌های اصلی درس پژوهی بیان شده‌اند، مورد توجه قرار می‌گیرد و بالاخره دربارهٔ اینکه چه چیزی از درس و اجرای آن آموخته شده است، صحبت به میان می‌آید.

■ **سهیم شدن در نتایج:** آخرین مرحلهٔ این حلقه، بهره‌مند شدن از نتایج درس پژوهی است. در پایان، خلاصهٔ کار همهٔ جلسات در کتابچه‌ای ثبت و در کتابخانه دفتر مدرسه نگهداری می‌شود. معلمان به روش‌های متعددی در نتایج به دست آمده سهیم می‌شوند. از جمله:

کتابچه‌ها و دست نوشته‌های معلمان در نمایشگاه داخلی مدرسه به نمایش گذاشته می‌شوند تا بدین وسیله معلمان مدارس دیگر، نه تنها از سوابق گذشتهٔ درس پژوهی مدرسهٔ خود کمک گیرند، بلکه بتوانند به این وسیله از تجارب سایر مدارس نیز بهره ببرند.

ناظران مطلع بیرونی از جمله گروه‌های آموزشی، راهنمایان تعلیماتی و بازرسان آموزشی نیز که بین گروه‌های مدارس حضور دارند، این تجارب را با سایر مدارس مبادله می‌کنند.

در بعضی مدارس، جلساتی با عنوان بازدید عمومی برگزار و در آن از معلمان سایر مدارس دعوت می‌شود نتیجه درس پژوهی مدرسه خود را ارائه کنند. در پایان تدریس، نیز یک کنفرانس تدریس برگزار می‌شود و در آن تدریس انجام گرفته مورد نقد قرار می‌گیرد.

در طی همهٔ این مراحل و جمع و نائل شدن اعضای حلقهٔ پژوهشی به نتایج قابل استفاده در کلاس‌های درس، نقش مدیران آموزشی در مقام راهبران امر پژوهش مدرسه‌ای بی‌بدیل است.

با مرور مراحل گوناگون دوره یا حرفهٔ درس پژوهی، می‌توان این فرایند را رویکردی عملیاتی از پژوهش به شمار آورد که در ضمن نیم‌نگاهی هم به مدیریت دانش و تولید دانش (از نوع روش‌های حل مسئله در ارتباط با مباحث درسی مدرسه) دارد.

نتایج درس پژوهی

- معلمان را قادر می‌سازد از یکدیگر یاد بگیرند و همواره در طول تدریس خود از این آموختنی‌ها بهره ببرند.

- به معلمان یاری می‌دهد تا شیوهٔ تدریس خود را

در عمل بهبود بخشند.

- با این شیوه، صلاحیت حرفه‌ای معلمان ارتقا می‌یابد.

- درس پژوهی موجب ایجاد روابط انسانی مطلوب بین معلمان با معلمان همان مدرسه و مدارس دیگر و معلمان با دانش‌آموزان می‌شود و فعالیت گروهی را توسعه می‌دهد.

- با درس پژوهی، معلمان به عمق برنامه‌های درسی و چگونگی تحقق اهداف موجود در آن‌ها پی می‌برند.

- درست است که درس پژوهی نوعی جلسهٔ شورای معلمان است، ولی از منظر فرایندی و برنامه داشتن، از اغلب نشست‌های شورای معلمان پرثمرتر است.

- نتیجهٔ درس پژوهی آگاهی از نحوهٔ تفکر دانش‌آموزان است، نه صرفاً اجرای یک درس به صورت نمایشی.

نکته: علت آنکه بسیاری از جشنواره‌های الگوهای برتر تدریس، تغییری در کیفیت آموزشی ایجاد نمی‌کنند، علاوه بر نمایشی بودن، در انفرادی بودن اجراها و نقد نشدن تدریس‌های انجام شده ریشه دارد. لذا باید گفت درس پژوهی برگزاری جشنواره الگوی برتر تدریس نیست.

در درس پژوهی، دیدگاه‌ها، توصیه‌ها و اندیشه‌ها، بر هدف‌های تنظیم شده توسط گروه متمرکز می‌شود. از این رو برنامهٔ معلمی خاص هیچ‌گاه نمود پیدا نمی‌کند. ■

بی‌نوشت

1. Lesson Study
2. Stigler
3. Dr.Makota Yushida
4. Jugyou konkuu

منابع

1. استیگلر، ج و هیبرت، ج. (۱۹۹۹). شکاف آموزشی: بهترین ایده‌ها از معلمان جهان برای بهبود آموزش در کلاس درس. ترجمه: سرکار آرانی، محمدرضا، مقدم، محمدرضا. تهران: انتشارات مدرسه
2. بختیاری، ابوالفضل. سرکار آرانی، محمدرضا (۱۳۸۷). درس پژوهی الگوی ژاپنی برای رشد حرفه‌ای معلمان در کلاس درس.
3. خاکباز، عظیم‌سادات (۱۳۸۷). تأملی بر فرایند درس پژوهی با نگاهی به مبانی مدیریت دانش. مجله رشد مدیریت مدرسه، شماره ۱، مهرماه ۱۳۸۷.
4. Fernandez.C.& Yoshida, M. (2004). Lesson Study: A Japanese Approach to Improving Mathematics Teaching and Learning. Lawrence Erlbaum Associates (LEA), Publishers. London.
5. Sarkar Arani, M. R. Shibata, Y., & Matoba, M. (2007). Delivering Jugyou Konkuu for Reframing Schools as Learning Organizations: An Examination of the Process of Japanese School Change. Nagoya Journal of Education and Human Development. Vol. 3. pp.25-36. (Available on ERIC Site)